

Agnieszka Szczap – Uniwersytet Zielonogórski

Dorota Brylla – Uniwersytet Zielonogórski

Ewa Świętek – Uniwersytet Zielonogórski

Anna Hajduk – Uniwersytet Pedagogiczny
im. KEN w Krakowie

Inna Isniuk – Żytomierski Uniwersytet
Państwowy im. Iwana Franki

Irina Wilczyńska – Kijowski Narodowy
Uniwersytet Kultury i Sztuki

Julita Żurańska – Uniwersytet Zielonogórski

Jerzy Świeca – Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa
z siedzibą w Poznaniu

Joanna Janiszewska – Uniwersytet Kazimierza
Wielkiego w Bydgoszczy

Justyna Olędzka – Uniwersytet w Białymstoku

Kamil Kleszczyński – Uniwersytet Zielonogórski

Joanna Kapica-Curzytek – Uniwersytet
Zielonogórski

Dariusz Kulesza – Uniwersytet w Białymstoku

Larisa Babuszka – Narodowy Uniwersytet
Technologii Żywności, Kijów

Mariusz Plago – Uniwersytet Wrocławski

Mykola Brovko – Narodowa Akademia
Muzyczna Ukrainy im. P. Czajkowskiego, Kijów

Natalia Żukowa – Narodowej Akademii Sztuki
Ukrainy, Kijów

Olena Poliszczuk – Żytomierski Uniwersytet
Państwowy im. Iwana Franki

Piotr Pawlak – Instytut Kultury Europejskiej UAM
w Gnieźnie

Przemysław Mazur – Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Renata Merda – Uniwersytet Zielonogórski

Rafał Kopeć – Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Ryszard Gaj – Uniwersytet w Białymstoku

Sławomir Nikiel – Uniwersytet Zielonogórski

Sławomir Wierzbicki – Uniwersytet Przyrodniczo-
Humanistyczny w Siedlcach

Stefan Konstańczak – Uniwersytet Zielonogórski

Elena Pawłowa – Narodowy Uniwersytet Kijowski
im. Tarasa Szewczenki

Wadim Ślusar – Żytomierski Uniwersytet
Państwowy im. Iwana Franki

Karol Zieliński – Uniwersytet Wrocławski

Wioletta Radziejewska – Uniwersytet
Zielonogórski

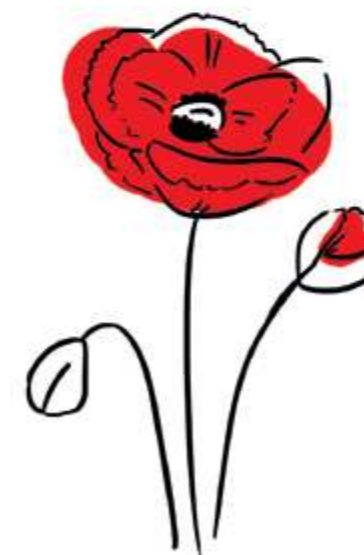
WOJNA / POKÓJ

HUMANISTYKA WOBEC WYZWAŃ WSPÓŁCZESNOŚCI

red: R. SAPEŃKO/P. POCHYŁY

WOJNA / POKÓJ

red: SAPEŃKO/POCHYŁY

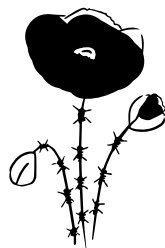
ISBN: 978-83-62352-43-2

morpho

WOJNA/POKÓJ

HUMANISTYKA WOBEC WYZWAŃ WSPÓŁCZESNOŚCI

Zielona Góra 2017

Copyright by: Roman Sapeńko, Piotr Pochyła

Recenzenci:

dr hab. Daniel Kalinowski, prof. AP

dr hab. Adam Sawicki, prof. UP

dr hab. Piotr Kwiatkiewicz, prof. WAT

Tłumaczenie tekstów z języka rosyjskiego i ukraińskiego –
Roman Sapeńko

Korekta: Izabela Pochyła

Projekt okładki: Anna Teodorczyk

Łamanie i skład: Anna Teodorczyk

Monografia powstała w ramach działalności Polsko-Ukraińskiego
Centrum Studiów Humanistycznych
Uniwersytet Zielonogórski
Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki

Publikacja została dofinansowana przez Rektora Uniwersytetu
Zielonogórskiego i Dziekana Wydziału Humanistycznego
Uniwersytetu Zielonogórskiego.

ISBN: 978-83-62352-43-2

SPIS TREŚCI

I. Filozofia i filozofowie wobec wojny/ pokoju

Roman Sapeńko, Piotr Pochyły, <i>O potrzebie refleksji nad problematyką wojny i pokoju</i>	11
Wadim Ślusar, <i>Problem przemocy i wojny w kontekście transformacji społecznych</i>	24
Agnieszka Szczap, <i>Michaela Walzera teoria wojny sprawiedliwej</i>	52
Larisa Babuszka, <i>Problem wojny i pokoju: refleksje egzystencjalno-kulturowe</i>	70
Natalia Żukowa, <i>Polifurkacja cywilizacji: świat życia ludzkiego w przestrzeni wojny i pokoju</i>	85
Elena Pawłowa, <i>Wojna i pokój jako systemy optyczne</i>	101
Dorota Brylla, <i>Alberta Schweitzera koncepcja pokoju jako wyraz idei czci dla życia</i>	115
Renata Merda, „ <i>Cywilizacja na ławie oskarżonych</i> ”. <i>Problematyka wojny i pokoju w filozofii Leszka Kołakowskiego</i>	139
Stefan Konstańczak, <i>Strategie przetrwania. Filozofowie polscy podczas II wojny światowej</i>	159

II. Wojna i pokój w perspektywie politologicznej

Jerzy Świeca, <i>Polemologia, peace research oraz teoria procesu pokojowego wobec wyzwań dla bezpieczeństwa regionalnego i globalnego stwarzanych przez Państwo Islamskie</i>	187
Ryszard Gaj, <i>Ameryka Łacińska – religia, polityka i wojna</i>	211

Joanna Janiszewska, <i>Uchodźcy w Polsce. Problemy metodologiczne i etyczne w ujęciu zjawiska</i>	254
Piotr Pawlak, <i>Retoryka wojenna w przestrzeni wirtualnej. Analiza treści warstwy komentarzy polskich portali informacyjnych</i>	272
Ewa K. Świątek, <i>Wojna czy pokój? Analiza stosunków chińsko-tajwańskich w kontekście w problemu jedności Chin</i>	297
Sławomir Wierzbicki, <i>Doktryna bezpieczeństwa narodowego prezydenta George'a W. Busha a wojny przeciwko państwom Osi Zła. Neokonserwatywne ujęcie problematyki</i>	326
Rafał Kopeć, <i>Kodeksy etyczne robotów bojowych</i>	369

III. Kultura i sztuka wobec wojny i pokoju

Karol Zieliński, <i>Kobiece ofiary wojny w oralnej epice greckiej – przyczynek do kwestii humanitaryzmu Homera</i>	393
Mariusz Plago, <i>Hektor w bratobójczej walce: Pompejusz i Brutus jako nowi obrońcy Troi</i>	418
Dariusz Kulesza, <i>Bezradność. Polska proza wobec II wojny światowej</i>	442
Anna Hajduk, <i>Ironia i patos w polskiej poezji o Zagładzie</i>	465
Wioletta Radziewska, <i>„W Drodze” jako przykład czasopisma literacko-politycznego czasów wojny</i>	486
Julita Żurańska, <i>Agonistyczna cywilizacja współczesnych mediów</i>	508
Kamil Kleszczyński, <i>Gry komputerowe a militarizm</i>	519
Sławomir Nikiel, <i>Studium wybranych aspektów konfliktu w przestrzeni gier komputerowych</i>	539
Joanna Kapica-Curzytek, <i>Ku reorientacji myślenia studentów. Edukacyjny kontekst pokojowej wizji wiata</i>	552

IV. Wojna/ Pokój/ Nie wojna – Rosja i Ukraina

- Przemysław Mazur, *Historia w służbie polityki – wykorzystanie polityki historycznej do legitymizacji rosyjskiej agresji na Ukrainę* 575
- Irina Wilczyńska, *Kryzys na Ukrainie: osobliwości dyskursu politycznego i świadomości* 603
- Justyna Olędzka, *Pamięć o wojnie jako narzędzie narodotwórcze. Wielka Wojna Ojczyźniana a nowa strategia polityki narodowościowej Federacji Rosyjskiej* 618
- Mykola Brouko, *Działacze kultury i sztuki w konflikcie na wschodniej Ukrainie* 633
- Olena Polishchuk, *Dylemat „tolerancja/atolerancja” w warunkach konfliktu wojennego a kwestia artystycznej racjonalności neomitu* 647
- Inna Isniuk, *Praca ukraińskiej artystki Darii Marczenko „Oblicze wojny” jako odpowiedź na rosyjsko – ukraiński konflikt wojenny* 673

Problem przemocy i wojny w kontekście transformacji społecznych

Słowa klucze: przemoc, przymus, jednostka, wspólnota, wojna, formy przemocy, ewolucja przemocy

Keywords: violence, coercion, individual, community, war, forms of violence, evolution of violence

Problem przemocy to przedmiot wielu badań humanistycznych. Jednak punktem wyjścia dla każdego z nich jest definicja „przemocy”. Świadczy o tym znaczna liczba jej interpretacji, przy czym szereg teorii społeczno-filozoficznych, antropologicznych i psychologicznych właśnie przemocy przydawało kluczową rolę w procesie historycznym. W naukach filozoficznych termin „przemoc” jest interpretowany, po pierwsze, jako nieuzasadnione, bezpodstawne użycie siły w celu rozwiązania określonych problemów społecznych, co zwykle prowadzi do wypaczenia określonych (nawet szlachetnych) celów i zadań; a po drugie, jako przymus (działanie), do którego uciekają się osoby, grupy, kraje, aby osiągnąć swoje cele. To użycie siły jest związane z bezpośrednim wyrządzeniem krzywdy fizycznej, moralnej lub psychicznej innej osobie lub państwu, lub związane z groźbą spowodowania krzywdy¹.

¹ Геополітичний словник : навч. посіб. / [кол. авт.: Сауя П. Ю., Бутковська Н. Ю., Герасимчук А. А. та ін.]; за заг. ред. проф. П. Ю. Сауя. Кієв 2010, s. 114.

Przemoc pojawia się jako szczególny rodzaj oddziaływania człowieka na człowieka, celem którego jest spowodowanie pewnych zachowań lub działań². Przemocy nie można zredukować tylko do złożonego kompleksu odpowiednich działań podmiotu mających negatywny charakter, gdyż przede wszystkim jest to zjawisko społeczne i kulturowe, występujące, jak mówi W. Denisow, jako transhistoryczna forma życia społecznego, uniwersalny sposób ludzkiego funkcjonowania³. Ma ona na celu „zabezpieczenie, zagarnięcie i utrzymanie władzy politycznej i dominacji ekonomicznej, nabywanie i zachowanie niezależności i suwerenności, różnych praw i przywilejów, zaspokojenie terytorialnych oraz innych roszczeń poprzez naruszenie interesów drugiej strony, poprzez narzucenie swej woli”⁴. Takie podejście pozwala nam traktować przemoc jako zjawisko immanentnie obecne w wielu procesach społecznych, mające zarówno wpływ destrukcyjny jak i konstruktywny.

Przemoc może być rozpatrywana jako relacja społeczna, w trakcie której niektóre osoby (grupy osób) za pomocą zewnętrznego przymusu zagrażającego życiu, podporządkowują sobie innych, ich zdolności, siły produkcyjne, mienie⁵. Na przymusie oraz na kwestii woli kładzie akcent W. Krasikov, który definiuje przemoc jako „bezpośrednią fizyczną lub psychiczną konfrontację, interakcję, zmuszającą do bezpośredniego lub zdalnego kontaktu pomiędzy głównymi uczestnikami zderzenia ciał

2 H. Hofmeister, *Der Wille zum Krieg oder Die Ohnmacht der Politik. Ein philosophisch-politischer Traktat*. Göttingen 2001, s. 18.

3 В. В. Денисов, *Философия насилия // Философия и общество*. 2008/ № 1, s. 43.

4 В. В. Денисов, *Социология насилия: критика современных буржуазных концепций*. Moskwa 1975, s. 6-7.

5 М. Т. Степанянц, *Насилие // Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс. А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов*. Moskwa 2010, Т. III, s. 14.

i swobód”⁶. Skupiając się na instrumentalnej roli przemocy ukraińscy i rosyjscy filozofowie zawężili w drugiej połowie XX wieku tematykę przemocy do określonej klasy lub grupy. Na przykład w „Słowniku filozoficznym” pod redakcją W. Szyrkaruka przemoc jest rozumiana jako użycie przez jakąś klasę lub grupę społeczną przymusu w stosunku do innych grup lub klas⁷.

Jednak już w „Encyklopedii Filozoficznej” pod redakcją tegoż W. Szyrkaruka inny autor, W. Nesterenko, analizuje pojęcie „przemocy” poza kontekstem klasy i grupy, nie jako przymus, lecz jako siłę skierowaną głównie przeciwko wolności⁸. W pracy zbiorowej WHO „Raport na temat przemocy i zdrowia”, obok siły, narzędziem przemocy nazywana jest także władza i dlatego przemoc interpretowana jest jako „celowe użycie siły fizycznej lub władzy przeciw sobie, innej osobie lub grupie osób lub wspólnocie, co powoduje lub ma wysokie prawdopodobieństwo doprowadzenia do obrażeń, śmierci, szkody psychicznej, niedorozwoju i ubóstwa”⁹. Przemoc okazuje się ontologiczną cechą życia społecznego, bo przecież, jak podkreślał J. Derrida, byt bez przemocy byłby bytem, odtwarzającym siebie poza istnieniem: zatem niczym, nie-historią, brakiem reprodukcji, poza-zjawiskowością¹⁰. Przemoc realizuje się poprzez działanie, które nie otrzymało zgody od obiektów, na które jest skierowane, a ich prawa i interesy

6 В. И. Красиков, *Насилие в эволюции, истории и современном обществе. Очерки.* / В. И. Красиков. Москва 2010, s. 19.

7 *Філософський словник* / За ред. В. І. Шинкарука. [2 вид., переробл. і допов.]. Кі́їв 1986, s. 412.

8 В. Нестеренко, *Насильство* В. Нестеренко // *Філософський енциклопедичний словник* / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова). Кі́їв 2002, s. 408.

9 *World report on violence and health* / Edited by Etienne G. Krug, Linda L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B. Zwi and Rafael Lozano. Geneva 2002, s. 5.

10 Ж. Деррида, *Насилие и метафизика* // Левинас Э. *Избранное: Трудная свобода.* Москва 2004, s. 713.

są ignorowane. Desygnatem pojęcia przemocy jest przymus jako główne narzędzie realizacji tego zjawiska społecznego.

Ważne dla zrozumienia pojęcia „przemocy” jest podejście substancjalne, będące kontynuacją klasycznej tradycji myślenia naukowego, polegającej na traktowaniu przedmiotu poznania naukowego jako posiadającego niezmienną istotę oraz na postulatcie redukcji różnorodności i zmienności cech do poziomu permanencji, względnej stałości, do poziomu stabilnej określoności. Ważnym momentem podejścia substancjalnego jest określenie istoty i atrybutów, tzn. ujawnienie z wielości form i własności przedmiotu jego niezmiennej istoty i charakterystycznych cech. Dokonuje się to po pierwsze, na drodze substancjalnego procesowania od abstrakcji do konkretności. Po drugie, dokonuje się analizy form poprzez ustanowienie materialnego związku, konstatację adekwatności formy istoty przedmiotu. Po trzecie, odkrycie istotnościowych podstawowych cech przedmiotu badań „w najczystszej postaci”, niezależnie od temporalnych i atrybutywnych oznak jego form. Specyfika podejścia substancjalnego polega na analizie obiektu w perspektywie jego własnej przyczynowości, na uznaniu któregoś z wielu czynników rzeczywistości za przyczynę samą w sobie (substancja)¹¹. Dlatego częścią składową podejścia substancjalnego w analizie przemocy okazuje się urzeczywistnienie substancjalnej definicji pojęcia „przemocy”. Czyli inaczej – określenie jej podstawowych cech właściwych dla tego zjawiska poza czasem i poza odniesieniem do specyfiki jej historycznego przejawiania się w danym społeczeństwie; nie jako przemocy będącej wynikiem oddziaływania kompleksu czynników, ale jako zjawiska o charakterze samo-przyczynowości. Zgodnie z tym podejściem, można zdefiniować istotę prze-

11 В. Слюсар, Особливості використання субстанційного підходу в науковий дослідженнях / Вадим Слюсар // Українська полоністика. – 2014. – Вип. 11. – С. 186 – 193, s. 192.

mocy jako siłę skierowaną przeciwko wolności jednostki. Takie określenie pomaga wyjaśnić różne formy przemocy jako jawne i ukryte, agresywne i nieagresywne oraz ujawnić przemoc jako akt auto-aktywności, ale także jako groźbę jej zastosowania. Jak zauważa ukraiński filozof W. Ostrouchow, przemoc to konkretno-historyczny fenomen, ponieważ w każdej epoce historycznej miała ona oprócz właściwości ogólnych, także własną funkcję i specyfikę¹². Podejście substancjalne pozwala z jednej strony nie zawężać subiektywności, a z drugiej strony, analizując jej formy, interpretować przemoc jako zjawisko społeczne, jako ontologiczną zasadę życia społecznego. Pozwala to również sprowadzać dyskusje o moralnej stronie przemocy i jej legitymizacji do poziomu poszczególnych form przemocy (etycznych, prawnych, psychofizjologicznych itp.). Atrybuty przemocy są następujące: przymus, społeczna stygmatyzacja, spowodowanie fizycznej, psychicznej i/lub moralnej krzywdy/szkody.

Badanie znaczenia pojęcia przemocy obejmuje także rozważenie jego korelacji z pojęciami „agresji” i „siły”. W szczególności należy stwierdzić, że gdy istnieje wiele podejść do definicji „przemocy” i „agresji”, można koncepcyjnie wydzielić wspólną dla pierwszego fenomenu (jako zjawiska społecznego i charakteru stosunków społecznych) i drugiego (jako modelu zachowań) funkcję, która polega na uczynieniu lub groźbie krzywdy fizycznej lub psychicznej obiektowi, na który jest skierowane działanie¹³. Zatem agresja to jeden ze sposobów realizacji przemocy, jednak nie każda forma agresji okazuje się przemocą. Do kategorii przemocy można odnieść tylko instrumentalne formy

12 В. Остроушов, *Насилля як предмет філософських рефлексій*. Кіюв 2000, s. 6.

13 В. М. Слюсар, *Поняття «агресія» у предметному полі соціальної філософії в контексті дослідження проблем насилля / Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки / Гол. ред. В. С. Пазенок. Кіюв 2014, s. 77-78.*

agresji, które są nierozdzielnie związane z podejmowaniem intencjonalnych aktów w celu skrzywdzenia obiektu. Natomiast przemoc jest integralną częścią agresji, ponieważ jest etapem jej eskalacji. W. Krasikov uważa, że przemoc nie istnieje poza agresją i *vice versa*¹⁴. Jednak, naszym zdaniem, idea ta wymaga bardziej znaczących dowodów, ponieważ nie bierze pod uwagę racjonalnych form przemocy (np. wynikających z kompetencji), które nie tylko nie potrzebują agresji, lecz w większości ją negują. Agresja zawsze jawi się jako środek do celu wiążący się z podporządkowaniem obiektu. Mimo destrukcyjnego charakteru agresji, której działanie determinowane jest systemem treści, uprzedzeniami i przeciwdziałaniem, wynikającymi z moralności, norm prawniczych, itp., agresja może być jedynym adekwatnym modelem w przewyciężeniu przeszkód nie tylko na ludzkiej ścieżce życia ale i w procesie zmian społecznych, a nawet wszelkiej transformacji w ogóle.

Przyczyną przemocy okazuje się siła działająca jako przemoc tylko w określonych warunkach¹⁵. Pojawia się jednak kwestia relacji między przemocą i siłą. W skrócie ujmując, etymologia słowa „przemoc” w języku ukraińskim jak i w wielu językach słowiańskich, podkreśla jego pochodzenie od „siły”, „mocy”. Dlatego przemoc była rozumiana jako coś, co jest realizowane z zastosowaniem znacznej siły (z trudem, ciężko), powodującej przeciążenie. Faktem jest, że w języku ukraińskim to słowo jest synonimicznie powiązane ze słowem „gwałt”, zapożyczonym z niemieckiego „Gewalt”. W większości języków europejskich termin „przemoc” pochodzi od łacińskiego „violentia”, co oznacza „bezwzględność”, „zamieszki”, „porywczość”, „okrucieństwo”. W języku arabskim termin „przemoc” jest zbliżony do pojęcia

14 В. И. Красиков, dz. cyt., s. 19.

15 Н. Hofmeister, dz. cyt., s. 18.

„okrucieństwo”, „surowość”, „ordynarne zachowanie”, po turecku to „stanowczość”, „okrucieństwo”. Taka wędrówka etymologiczna potwierdza jakościowo odmienne podejścia w ujmowaniu pojęć „siła” i „przemoc”. Pierwsze wyraża obiektywną rzeczywistość, wartość, która określa kierunek i granice ludzkich działań, zmierzających do przekształcenia rzeczywistości. Drugie jest pojęciem drugiego rzędu, które nie powinno być traktowane jako pojęcie działania, lecz jako pojęcie przypisane, czyli inkluzyjne¹⁶. W tym porządku działanie jest analizowane jako produkt przypisywania znaczenia, wyrażającego nie działanie, lecz społeczną relację. Przemoc określa charakter działalności jednostki w społeczności, wyrażający to, co „konieczne” i co „niepożądane”. „Konieczność” – to najskuteczniejsza i niekwestionowana decyzja związana z dokonaniem/ nie dokonaniem określanych działań. Jak zauważyli M. Crist i C. Gudheus, różnica między pojęciami „przemoc” i „siła” pozwala w odniesieniu do pierwszego skupić się na działaniach realizowanych przez aktorów w określonej sytuacji w celu wywołania szkody fizycznej lub psychicznej, wiedząc, że podmioty będą starały się jej uniknąć. Da się to wytłumaczyć faktem, że przemoc, „w celu przekształcenia jej w siłę władzy (działanie), nie może być realizowana za pośrednictwem stosunkowo prostych gróźb”¹⁷. W historii filozofii spotykamy liczne próby starające się wyjaśnić konieczność przemocy oraz uzasadnienie jej stosowania (Platon, Augustyn z Hippony, Tomasz z Akwinu, H. Grotius, T. Hobbes, I. Kant, G. Hegel, K. Marks, J. Dewey, L. Trocki). W szczególności były to na przykład idea poświęcenia części dla całości lub w ogóle poświęcenia, albo

16 Д. Бекер, Понятие системного насилия / Проблемы теоретической социологии. Petersburg 1994, s. 65.

17 M. Christ Gewalt – Begriffe und Forschungsprogramme / Michaela Christ, Christian Gudehus // Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch / Christian Gudehus, Michaela Christ (Hrsg.). Stuttgart 2013, s. 4.

idea uznająca przemoc jako środek przeciwdziałający zgodnie z zasadą „cel uświęca środki”. Inne legitymizacje odwoływały się do zasady sprawiedliwości (uzasadniona przemoc) lub do historyczności przemocy – momentu na drodze do osiągnięcia idealnego rozwoju społecznego. Pokazuje to, że zasada ta ma kluczowe znaczenie, gdy chodzi o konkretne rozwiązania, a w szczególności te o charakterze społecznym. Coś „niepożądane/niepotrzebne” jest w tym kontekście rozumiane jako utrwalony w normach społecznych bezpośredni lub pośredni zakaz wykonywania określonych działań, które zagrażają wolnej woli jednostki. Jednak cechą przemocy jest odmiennie od innych form przymusu społeczne okrucieństwo charakterystyczne dla naturalnej walki o byt, jednak różne od agresywności spotykanej w przyrodzie, z powodu apelowania do koncepcji dobra i sprawiedliwości¹⁸. W świadomości społecznej utrwalają się jako przemoc te działania jednostek, grup, społeczności, które mają na celu utrzymanie porządku społecznego lub jego modyfikację. Specyficzną cechą przemocy jest uznanie przez społeczeństwo konieczności jej stosowania przy jednoczesnym negowaniu, że jest zagrożeniem dla wolności. Zastosowanie przemocy może opierać się na agresywnym zachowaniu podmiotów, co może z kolei wyprowadzić je poza racjonalną kontrolę i rozumienie. Jednym z głównych podmiotów aktów przemocy jest władza. A. Toffler zdefiniował przemoc obok bogactwa i wiedzy jako główny atrybut władzy, wskazując, że „potęga rodzi się z przemocy”¹⁹. Wyjaśnia to obecność w pojęciu „przemocy” dodatkowych konotacji zbliżających je do pojęcia „władzy”. Widać to na przykład w językach niemieckim i fińskim. A przy tym przemoc jest w stanie wyjść poza istniejący system

18 М. Т. Степанянц, dz. cyt., s. 14.

19 Э. Тоффлер, *Метаморфозы власти*. Москва 2003, s. 33.

prawny danego społeczeństwa, niszcząc go i instalując nowy. Instrumentalny charakter przemocy władzy polega nie tyle na stosowaniu siłowych metod, ale na groźbie ich użycia, tzn. na przymusie.

Zatem przemoc to forma relacji społecznych, w których jednostka lub społeczne grupy i klasy stosują wobec innych przymus wobec ich woli, nanosząc fizyczną, psychiczną lub moralną szkodę za pomocą siły lub groźby jej użycia. Po to aby wywołać określone zachowania, aktywność i działania. Zawsze odbywa się to przy jednoczesnym deklaratywnym „konieczności” i „niepożądanym” użyciu siły.

W tym kontekście interesujące wydaje się rozpatrzenie specyfiki wojny i przemocy wojennej jako form przemocy. W literaturze naukowej podjęto wiele prób klasyfikacji form i rodzajów przemocy. W „Raporcie na temat przemocy i zdrowia” autorzy oferują typologię przemocy ze względu na podmiot i jej orientację; wyodrębniają auto przemoc, przemoc interpersonalną oraz zbiorową²⁰. Chodzi tu o przemoc, którą zadaje podmiot samemu sobie lub przemoc zadaną przez inną osobę lub małą grupę społeczną lub przemoc wywołaną przez duże grupy (np. przez zorganizowane grupy polityczne, organizacje terrorystyczne, a nawet państwo). Przemoc skierowana wobec siebie przejawia się, co do zasady, w samobójstwie i celowym samookaleczeniu. Interpersonalna wyraża się w przemocy w rodzinie i wobec partnerów. Jej przesłanką są długoterminowe relacje tych osób; wyraża się ona także w przemocy wspólnoty wobec jednostki, kiedy innych relacji ona nie posiada.

Oba rodzaje przemocy nie mają bezpośredniego lecz pośredni wpływ na przemiany społeczne. Akt przemocy skierowany

20 World report on violence and health / Edited by Etienne G. Krug, Linda L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B. Zwi and Rafael Lozano. Geneva 2002, s. 6.

na siebie lub na innych ludzi może przybrać formę prowokacji funkcjonalnej, która doprowadzi do społecznej akceptacji odpowiednich form zbiorowej przemocy, co z kolei doprowadzi do transformacji strukturalnych. Znamiennym historycznym przykładem jest samospalenie Mohammeda Bouazizi z 4 stycznia 2011 roku, które stało się impulsem rewolucji w Tunezji („Jaśminowa rewolucja”) i innych protestów w krajach arabskich, w których ponad 20 osób zainspirowanych aktem M. Bouazizi, także dokonało publicznego samospalenia. Konflikt interpersonalny między A. Koniecpolskim a B. Chmielnickim oraz akt przemocy interpersonalnej sprowokowany przez tego pierwszego, wywołały zbrojną odpowiedź tego drugiego, co skończyło się wojną narodowo-wyzwoleńczą na Ukrainie w XVII wieku. Drugi aspekt ukazanych form przemocy to ich typowość, która wyraża się bądź to w masowości, bądź w jakościowo odmiennym charakterze interakcji społecznych w określonych sferach. Tak więc wzrost liczby samobójstw pokazuje stan społecznego kryzysu, co może wywoływać strach i następnie podważać zasadność społecznie obowiązujących zasad. Powtarzalność okaleczeń podczas wojny, zwłaszcza w XX wieku, w którym charakterystyczne były powszechne mobilizacje, pokazuje niechęć ogółu społeczeństwa do udziału w wojnie. Zatem ideologia, jako część składowa społecznej świadomości, nie zawsze odzwierciedla adekwatnie treść, dynamikę i charakter aktualnych procesów społecznych, aktualizując tym samym potrzebę jej własnej transformacji. Zwiększenie liczby konfliktów międzyludzkich i ich wyraz w przemocy interpersonalnej pokazuje wzrost poziomu agresji w społeczeństwie i determinuje charakter rozwoju społecznego, powodując przemiany społeczne.

Zbiorowa przemoc – to „instrumentalne wykorzystanie przemocy w celu realizacji założeń politycznych, gospodarczych i spo-

łecznych przez ludzi identyfikujących się jako członkowie grupy, niezależnie od tego, czy grupa ta ma charakter tymczasowy, czy trwalszą tożsamość niż inna grupa”²¹. Dlatego przemoc zbiorowa wyraża się w formach przemocy społecznej, politycznej i gospodarczej. Rodzaje przemocy politycznej to: wojna, terroryzm, przemoc państwa (ludobójstwo, represje) itp. Przemoc ekonomiczna realizowana przez liczne grupy odróżnia się motywacją i korzyściami ekonomicznymi. Rodzaje przemocy ekonomicznej to: napaść w celu zniszczenia działalności gospodarczej, sankcje gospodarcze, odmowa dostępu do niektórych usług itp.

Niektórzy naukowcy, a w szczególności C.Gudheus, wyróżniają zbiorową przemoc jako formę przemocy społecznej. Grupa staje się podmiotem przemocy w konkretnych kontekstach politycznych, w szczególności pojawia się ona jako składnik dyktatury oraz w czasie wojen. Zbiorowa przemoc skierowana jest przeciw dyskursywnie i performatywnie skonstruowanemu obiektom (narodom, grupom etnicznym, grupom politycznym, itp.). I przyjmuje formę różnicowania „my” – „oni”²². Należy się z tym zgodzić, gdyż pojęcie „zbiorowy” ma węższy zakres niż pojęcie „społeczny” i nie skupia uwagi na liczbie podmiotów i obiektów przemocy, tzn. na masowości, lecz na charakterze relacji między członkami społeczności, a w szczególności na wspólnym celu, konsekwencji w jego realizacji, samozarządzaniu tym procesem. Dlatego można mówić o przemocy społecznej, wyrażającej się w formach politycznych, gospodarczych i zbiorowych. Przemocą zbiorową można nazwać przemoc, której podmiotem jest zorganizowana grupa społeczna, dokonująca działania w od-

21 World report on violence and health / Edited by Etienne G. Krug, Linda L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B. Zwi and Rafael Lozano. Geneva 2002, s. 215.

22 C. Gudehus, Verfolgten Helfen. Heuristiken und Perspektiven (am Beispiel des Holocaust) / Christian Gudehus // Online Encyclopedia of Mass Violence: http://www.massviolence.org/Article?id_article=783.

niesieniu do innych osób i grup, społeczeństwa jako całości, lecz również wobec własnych członków, aby tłamsić alternatywne idee itd. Dlatego przemoc zbiorowa – to ograniczanie potencjału życiowego mniejszości przez dyskryminujące dominujące wartości kulturowe, reguły instytucjonalne i alokację zasobów w celu zapewnienia interesów własnej wspólnoty kosztem innych²³. Rodzajami przemocy zbiorowej może być bandytyzm lub przemoc w organizacjach o charakterze totalitarnym. Jedną z głównych form przemocy determinującej transformację społeczną jest przemoc polityczna. Ma ona na celu zachowanie lub zmianę społecznego lub międzynarodowego porządku i dokonuje się w następujących formach: wojna, wygnanie, ludobójstwo, prześladowania, „odgórne” represje, bunty, „oddolny” terroryzm²⁴. Ważną cechą przemocy politycznej, definiującą jej charakter organizacyjny oraz sposób przeciwdziałania jej irracjonalnym formom, okazuje się kompetencja. Należy zgodzić się z H. P. Noltingiem, że ten, kto jest „skłonny do przemocy” z powodu określonych motywów i nastawień, nie zawsze ma umiejętności do jej stosowania. Zatem w przestrzeni politycznej przemoc opiera się na kompetencjach, które można osiąść²⁵. Szkolenia kompetencji nie ograniczają się jedynie do instytucji takich, jak wojsko i policja. Mogą to być terrorystyczne obozy wojskowe. Natomiast już sama realizacja przemocy politycznej polega na współpracy osób mających zarówno różne motywacje, nastawienia jak i kompetencje. Na podstawie kompetencji jednoczą się hie-

23 V Ferretti, *Radiographie der kollektiven Gewalttätigkeit. Untersuchungen zu einem kulturellen Fehl* / Vittorio Ferretti; [1st Edition in German, as paperback], 2015.

– электронный режим доступу: https://www.academia.edu/15617848/RADIOGRAFIE_DER_KOLLEKTIVEN_GEWALT%C3%84TIGKEIT, s. 118.

24 H.P. Nolting, *Psychologie politischer Gewalt: drei Ebenen* / Hans-Peter Nolting // *Krieg und Frieden. Handbuch der Konflikt – und Friedenspsychologie*; [Gert Sommer, Albert Fuchs (Hrsg.)]. Weinheim, Basel, Berlin 2004, s. 18.

25 Tamże, s. 29.

rarchicznie różne podmioty, jako nośnicy przemocy politycznej, w celu wspólnego zorganizowanego działania. Możemy tu wymienić fanatyków politycznych, oportunistów, sadystów, przebiegłych strategów władzy, czy też zwykłych obywateli. W ten sposób poprzez zawładnięcie nawykami i umiejętnościami związanym z przemocą, dokonuje się zorganizowane oddziaływanie na procesy społeczne i społeczną transformację.

W tym kontekście polski badacz D. Mider, analizując uwarunkowania przemocy politycznej, wskazuje na dualizm zachodniej kultury w odniesieniu do roli tej przemocy w przemianach społecznych. Z jednej strony potępia się wszelkie akty przemocy i określa je jako przeciwieństwo demokracji, a z drugiej – pokazuje, jak dochodzi do nadużywania przemocy i jej standaryzacji w praktyce politycznej. Kultura europejska rozwijała się właśnie dzięki przemocy politycznej w takich postaciach jak podboje, wojny, kolonializm, eksploatacja oraz na bazie rewolucji politycznych i społecznych, przewrotów i konfliktów etnicznych²⁶. Oczywiście, każda kultura rozwija się pod wpływem podobnych czynników, ale po pierwsze, w tych innych nie jest charakterystyczne pokazywanie ambiwalentności przemocy, a po drugie, od czasów Rewolucji Francuskiej przemocy towarzyszą z jednej strony hasła o wolności, równości i braterstwie, a z drugiej – deklaracja wiary w oczyszczającą moc wojny i terroru.

W myśli filozoficznej i politycznej ukształtowało się stanowisko, zaproponowane przez K. Clausewitza i kontynuowane w różnych wariantach przez K. Marksa i F. Engelsa, K. Kautsky'ego, J. Plechanowa, że wojna to kontynuacja polityki innymi środkami. Stanowisko to zostało odrzucone przez W. Lenina w kontekście idei walki klasowej jako przeciwieństwa politycz-

26 D. Mider, Determinants of political violence: A study of the literature // Journal of social science studies. – 2014. – Vol. 1, No. 2., s. 190.

nej funkcji wojny. Według niego, z początkiem wojny kończą się historycznie uformowane stosunki polityczne między narodami i klasami i następuje zupełnie nowa sytuacja: po prostu „ataku i obrony”, „odrzucenia” wrogów ojczyzny²⁷. Napięcie społeczne, poprzedzające sytuację rewolucyjną, znika i jego energia przenosi się na inne cele. H. Hofmeister, negując stanowisko Clausewitza, zauważył, że wojna w ogóle jest wyrazem politycznej anarchii politycznej, natomiast przemoc wojskowa, w przeciwieństwie do policyjnej, funkcjonującej wewnątrz państwa, zawsze wychodzi poza przestrzeń regulowaną ustawodawstwem²⁸.

Wojna nie zawiera w istocie twórczego pierwiastka, tzn., że nie ma wojny dla samej wojny i zawsze nosi ona charakter instrumentalny. Mówi się o celach politycznych wojny, głoszonych przez władze (kierownictwo polityczne i wojskowe państwa), jako końcowym wyniku zastosowania przemocy wojskowej. Cele polityczne określają odniesienie każdego członka społeczeństwa do wojny, charakter działań wojennych, wybór i mobilizację zasobów dla jej powodzenia. Warunkuje to zależność przebiegu wojny i jej wyników od celów politycznych stron wojny²⁹. Osiągnięcie celu politycznego „oznaczone” jest w świadomości społecznej jako „zwycięstwo”, a obraz pokonanego – figurą „ofiary”, na którą skierowana jest agresja, poziom której zwiększa się wraz z rozpoczęciem działań wojennych. W ten sposób nienawiść do pokonanych staje się integralnym czynnikiem rozwoju społeczeństwa, relegitymizującym procesy przemocy.

27 В. И. Ленин, Края II Интернационала / Ленин Полное собрание сочинений в 55-ти томах [издание пятое]. – Москва 1958 – . – Т. 26, s. 225.

28 H. Hofmeister, dz. cyt., s. 58-59.

29 В. М. Закаров, Эволюция взглядов на войну: от Клаузевица до современности / Закаров В. М. Проблемы национальной стратегии. Москва 2010, s. 85.

Analizę funkcjonowania ekonomicznej formy przemocy w odniesieniu do przemian społecznych należy prowadzić na dwóch poziomach: określenie specyfiki różnych rodzajów przemocy związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej oraz określenie istoty przemocy ekonomicznej jako takiej. Oczywiście, rodzaje przemocy z pierwszego poziomu, w szczególności przestępczość zorganizowana, handel ludźmi, narkotykami, porwania, ściąganie haraczy, itp., zakładają zapewnienie gospodarczej przewagi podmiotów przemocy. W świetle systemu prawnego ich realizacja jest przestępstwem. Tutaj dominuje stosowanie bezpośrednich formy przemocy. Druga płaszczyzna charakteryzuje się przede wszystkim stosowaniem pośrednich form przemocy, które wpływają na odpowiednie struktury społeczne i dokonują się na drodze nierównej redystrybucji zasobów, niesprawiedliwości społecznej i przez znaczną część społeczeństwa nie są postrzegane jako przestępstwo. Na przykład przemyt umożliwia włączenie do obrotu gospodarczego towarów o niższej cenie, dzięki unikaniu ceł, akcyzy i innych opłat i jest on aprobowany przez konsumentów, czyli społeczeństwo. Jednak ta przestępczość przyczynia się do ugruntowania „cieniowej” gospodarki (szarej strefy), a tym samym do spadku przychodów całej populacji.

Jeśli chodzi o relacje między formami przemocy ekonomicznej a przemianami społecznymi, to warto zauważyć, że zdecydowana większość procesów transformacji prowadzi do osłabienia ekonomicznych relacji, do wzrostu liczby bezrobotnych, zwiększenia zawodowej marginalizacji. Jednocześnie, zmiany w systemie społeczno-ekonomicznym aktywizują działalność osób, które do tej pory miały słabe ekonomiczne zakotwiczenie. Właśnie z powodu nie dopasowania się do norm i zasad życia gospodarczego, osoby te stają się podmiotami przemocy skierowanej na zniszczenie tych norm i powstanie nowych. Oczywiście, ich działalność

jest uznawana przez społeczeństwo za przestępstwo, jednakże z reguły nie ma ono skutecznych mechanizmów obrony.

W odniesieniu do relacji między wojną i przemocą ekonomiczną, należy zauważyć, zgadzając się z A. Toffler i H. Toffler, że wojna z konfliktu między państwami lub dynastiami przekształciła się w przemoc organizowaną przez narody, gdzie państwo kontroluje całą gospodarkę narodową³⁰. Pozwoliło to władzy koncentrować zasoby finansowe i materialne dla wojny na wielką skalę, mobilizować ludność za pośrednictwem systemów komunikacyjnych (transport i informacje). Przemoc ekonomiczna umożliwiła przemocy militarnej przejście z poziomu kolektywu, ograniczonego działalnością grupy specjalistów wojskowych, do poziomu uniwersalnego, obejmując także armię mobilizacyjną, pracowników cywilnych zakładów wspierających kompleks wojskowo-przemysłowy.

Norweski badacz przemocy J. Glatung zaproponował typologię przemocy ze względu na charakter działania. Wyróżnił trzy pary: zamierzona i niezamierzona; oczywista i utajona; jednostkowa i strukturalna. Każda z par z kolei dzieli się na przedmiotową lub nie, fizyczną lub psychiczną. Ta typologia była rozwijana przez różne nurty nauk społeczno-humanistycznych, ale również krytykowana. To ujęcie istoty przemocy ma za przesłankę przekonanie, że możliwe jest ustanowienie relacji społecznych pozbawionych przemocy. W tym kontekście analizując dwa istotne czynniki: podmiot (aktor) przemocy oraz charakter społecznej manifestacji przemocy, dokonano kategoryzacji następujących form przemocy: fizyczną, strukturalną oraz systemową. Przemoc fizyczna występuje jako gwałtowne, bezpośrednie działanie dokonywane przez konkretne osoby. Przemoc strukturalna

30 Э. Тоффлер, Война и антивоенна: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века. Москва 2005, s. 328-329.

i systemowa charakteryzuje się obecnością wyspecjalizowanego instrumentarium intencjonalnej przemocy, a jednostka jest tutaj raczej przedmiotem niż podmiotem.

Przemoc fizyczna to forma zakładająca cielesną krzywdę i szkodę uczynioną obiektowi przemocy. J. Galtung proponuje odróżnić „biologiczną” przemoc od „czysto fizycznej przemocy”. „Biologiczna przemoc” pomniejsza cielesne możliwości tego, na kogo jest skierowana, a „czysto fizyczna” nakłada na człowieka ograniczenia w przestrzeni i poruszaniu się (na przykład zamknięcie, getto)³¹. Kwestia przemocy fizycznej jest naszym zdaniem konsekwencją procesów cywilizacyjnych. W tym kontekście należy zgodzić się z N. Luhmann’em i D. Baecker’em, którzy podkreślają fakt, że fizyczna przemoc determinuje społeczne zachowania tylko w krótkiej perspektywie, ponieważ w dłuższej (np. w odniesieniu do rozprzestrzenienia się władzy na jakimś terytorium, handlu na dalekie odległości, funkcjonowania edukacji) okazuje się nieskuteczna³². Zatem stosowanie przemocy fizycznej, na bazie strachu przed bólem fizycznym, umożliwia podmiotowi przemocy podważanie określonych normy i zasad społecznych. Natomiast na innych etapach transformacji przemoc fizyczna ma przede wszystkim charakter lokalny.

Drugi aspekt przemocy fizycznej w kontekście przemian społecznych i problemów wojennych wynika z procesów dyferencjacji społeczeństwa. Skutkiem tych procesów jest znaczne osłabienie władzy, opierającej się na strukturalnie warunkowanych zależnościach, w efekcie czego staje się ona coraz bardziej funkcjonalna, tracąc specyfikę lokalizacji³³. To z kolei aktualizuje

31 J. Galtung, Violence, Peace, and Peace Research // Journal of Peace Research. – 1969. – Vol. 6, No. 3, s. 169.

32 Д. Бекер, dz.cyt., s. 26.

33 World report on violence and health / Edited by Etienne G. Krug, Linda L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B. Zwi and Rafael Lozano. Geneva 2002, s. 96.

je poszukiwanie nowych zasad władzy. Taką zasadą okazuje się przemoc fizyczna. Jest ona wedle K. Clausewitza środkiem, natomiast celem jest narzucenie swojej woli przeciwnikowi. Aby osiągnąć ten cel, podmiot przemocy musi rozbroić przeciwnika i pozbawić go możliwości oporu³⁴. W ten sposób strukturalna dyferencjacja wywołuje procesy transformacyjne, podporządkowanie których władzy skutkuje ugruntowaniem przemocy fizycznej. Przejawia się to we wzmocnieniu jej represyjnych działań systemowych oraz agresywnych form siłowych. Ta dominacja form przemocy fizycznej nad innymi nie jest czymś żywiołowym, lecz przemyślanym. Organizacja i stosowanie przemocy wymaga z jednej strony mobilizacji zasobów, a z drugiej – gwarancji realizacji. Przyjęcie i ugruntowanie się nowych zasad zakłada społeczną „sakralizację” przemocy, która okazuje się w tym przypadku formą zniszczenia starych zasad. Przemoc jest interpretowana w świadomości społecznej jako początek określonego systemu, który doprowadził do legitymizowanych nowych zasad i reguł. Może temu towarzyszyć wprowadzenie nowej chronologii systemu, nowa interpretacja historii, jej podział na historię i na naszą własną historię, wprowadzenie nowych rytuałów kulturowych i politycznych.

W miarę rozwoju przemoc fizyczna tworzy odpowiednie bariery brzegowe w celu niemożliwości jej uniknięcia, co w istocie rzeczy konstruuje władzę³⁵. Użycie siły, podobnie jak przemoc, staje się wyłącznie prerogatywą władzy i ma charakter demonstracyjny, zakładający zrozumienie przez jednostkę możliwości użycia przez władzę siły. W tym kontekście prowokowanie władzy zawsze obarczone jest możliwością zastosowania przez nią przemocy fizycznej. Społeczne mechanizmy zwalczania i elimino-

34 К. Клаузевиц, О войне. В 2 т. Москва, Petersburg 2002, s. 22.

35 Н. Луман, Власть [пер. с нем. А. Ю. Антоновского]. Москва 2001, s. 102.

wania przemocy prowadzą do sytuacji, w której jej stosowanie wymaga od jednostki racjonalnego wyjaśnienia jej konieczności. Przemoc fizyczna jawi się jako obraz zdarzeń, których należy unikać, ponieważ w historycznej pamięci utrwalone zostały konsekwencje jej stosowania.

Wojna w klasycznym sensie zawsze jest realizowana jako forma przemocy fizycznej. Nawet gdy minimalizuje się liczbę ofiar w warunkach przewagi sił wojskowych jednej strony, to przemoc wojskowa nadal grozi użyciem siły fizycznej, a groźba przemocy jest w rzeczywistości przemocą.

Przemoc strukturalna, definiowana jako „cicha” przemoc społecznej nierówności i niesprawiedliwości, która także niszczy życie ludzi, niesie charakterystyczne dla siebie zagrożenia. Jednak nie poprzez bezpośrednie działania, lecz przez nieuniknione ubóstwo, głód, epidemie itd., czy też ekstremalne zniewolenie³⁶. Pojęcie „przemocy strukturalnej” zostało wprowadzone do obiegu nauki przez J. Galtunga w pracy „Violence, Peace and Peace Research”. Wedle niego przemoc jest wpisana w strukturę społeczną i manifestuje się jako nierównomierność władzy, a przez to nierównomierność szans życiowych³⁷. W związku z tym nierówna dystrybucja źródeł generowania dochodów, edukacji, służby zdrowia prowadzi do nierównomierności władzy w ich dystrybucji. Ważną cechą realizacji przemocy przez represyjne struktury jest wsparcie i koordynacja działań przez ludzi, w tym także tych będących jej przedmiotem.

Pomyślny przebieg wojny zależy bezpośrednio od precyzyjnego strukturalnego zhierarchizowania organizacji wojskowych oraz podporządkowania organizacji cywilnych wojsku. Ostatnie dziesięciolecie charakteryzują się ogromną skalą działalno-

36 М. Т. Степанянец, *dz. cyt.*, s. 18.

37 J. Galtung, *dz. cyt.*, s. 171.

ści organizacji terrorystycznych, które śmiało można opisać jako ponadpaństwowe i ponadnarodowe. Ze względu na trudności w określeniu ich struktury i układu, wojna z terroryzmem międzynarodowym jest niezwykle skomplikowana. Stosowanie przez państwo wyłącznego prawa do zbrojnej przemocy, w takich okolicznościach musi być poprzedzone rozpoznaniem struktur, których ta przemoc ma dotyczyć. Odnosi się nie tylko do wojskowych i paramilitarnych sił, ale również do struktur zarządzania wszystkich legalnych lub nielegalnych, instytucjonalnych organizacji, które zostały specjalnie stworzone lub powstały żywołowo³⁸.

Systemową przemoc S. Žižek interpretuje jako przemoc nieodłączną od sytemu, jako fizyczną i pośrednią formę przemocy (także zagrożenie przemocą), która podtrzymuje stosunki dominacji i wyzysku. W warunkach globalnego kapitalizmu realizacja przemocy systemowej zakłada również „automatyczne” pojawienie się ludzi wykluczonych i zbędnych (od bezdomnych do bezrobotnych)³⁹. Dirk Baecker zaproponował pojęcie „systemowej przemocy” na oznaczenie związku między stosowaniem przemocy w społeczeństwie a jej funkcjonowaniem w mediach⁴⁰. Rzecz idzie przede wszystkim o funkcję włączenia (stygmetyzacji) aktów przemocy, o wydzielenie preformatywnej i intencjonalnej składowej przemocy. Zaliczenie do przemocy wywołuje automatyzm asymetrii między podmiotem a przedmiotem, co w przestrzeni medialnej jest maksymalnie upraszczane. Natomiast przemoc w systemie społecznym stosowana jest do ustanowienia kanałów komunikacji skłaniających do określonej performatywności. W konsekwencji okazuje się, że podział między społecznym a medialnym obrazem jest niemożliwy do

38 В. М. Захаров, *dz. cyt.*, s. 83.

39 С. Жижек, *О насилии*. Moskwa 2010, s. 15, 16.

40 Д. Бекер, *dz.cyt.*, s. 69.

przewyciężenia. Jednocześnie D. Baecker doszedł do wniosku, że w systemach, w których komunikacja jest oparta na emocjach, a nie na performatywności (szczególnie w religii, nauce, sztuce), komunikacja traci charakter przemocy. W ten sposób przemoc systemowa, za pomocą funkcji stygmatyzacji, przeciwdziała procesom transformacji.

Rosyjska badaczka T. W. Szipunowa podaje następujące podstawowe zasady, na bazie których urzeczywistnia się systemowa przemoc przy wsparciu państwa: legitymizacja norm pozwalających uczestniczyć w życiu publicznym; naruszenie norm jako „wina moralna” sprawcy; organizacje państwowe kontrolujące i dyscyplinujące⁴¹. To pozwala poddać analizie właściwe instytucje społeczne realizujące kontrolę społeczną wedle ustalonego „porządku społecznego” oraz zgodnie z mechanizmami zastraszania, które zakładają możliwość stosowania wobec naruszających „porządek” kary śmierci, więzienia, kar fizycznych i psychicznych, groźby „śmierci społecznej”.

Ugruntowanie przemocy systemowej faktycznie ujawnia także charakter i treść prowadzenia nowoczesnej wojny. Zgadza się z A. Subetto, że ewolucja wojny w XXI wieku, pokazała, że znaczący kierunek polega na wykorzystaniu różnych form energii, żywych ekosystemów, na generowaniu strat materialnych i biologicznych (broń jądrowa, protonowa, broń klimatyczna, generowanie fal tsunami na bazie konkretnych technologii oceanologicznych, broń sejsmiczna, broń biologiczna, chemiczna, broń plazmowa, genetyczna itd.). A. Subetto przyjmuje istnienie dwu podstawowych rodzajów przemocy: pierwszy polega na wykorzystaniu różnych typów sieci informatycznych i informacyjnych, natomiast drugi polega na różnego typu oddziaływaniach:

41 Т. В. Шипунова, Системное насилие в контексте социального контроля девиантности // Российский криминологический взгляд. – 2010. – № 3, s. 314.

społecznym, ekonomicznym, psychologicznym, duchowym, kulturalnym, etno-genetycznym i etno-psychologicznym, edukacyjnym (odpowiednie formy imperializmu i rodzaje wojny) oraz ich różnych kombinacjach (np. wojna hybrydowa)⁴². Pierwszy rodzaj, naszym zdaniem, realizowany jest głównie jako groźba użycia wojskowej przemocy, ponieważ jej zastosowanie jest równie niebezpieczne dla samego podmiotu. Drugi jest bardziej skuteczny i rozpowszechniony we współczesnym świecie ze względu na jego systemowy charakter.

Ważnym aspektem badania węzłowych momentów ewolucji przemocy jest wojna. Teoretyk wojny K. Clausewitz zdefiniował wojnę jako akt przemocy, którego celem jest zmuszenie przeciwnika do poddania się woli drugiej strony⁴³. Historia ludzkości jawi się jako naprzemienny ciąg wojen zarówno między państwami jak i odrębnymi grupami społecznymi. W tym kontekście wojnę można rozpatrywać jako formę przemocy, którą charakteryzuje organizacja walki, korzystanie z broni i to, że realizowana jest przez specjalną instytucję społeczną (armię) albo grupę zbrojną, przy wsparciu środków ekonomicznych, politycznych, ideologicznych i dyplomatycznych⁴⁴. Zważywszy na fakt, że termin „wojna” zawiera konotacje prawne, posługiwanie się nim w systemie prawa międzynarodowego wymusza konieczność jasnych kryteriów w odniesieniu do liczby ofiar, czasu trwania, terytorium działań i tak dalej. Niestety, ciągle jest to kwestia dyskusyjna (szczególnie ostatnio z powodu takich zjawisk jak „wojna hybrydowa”, „wojna asymetryczna” i innych specjalnych operacji militarnych

42 А. И. Субетто, Конец онтологии мира войн и насилия в XXI веке. Ноосфера. Общество. Человек. Электронный научный журнал. – 2015. – № 3. – <http://noocivil.esrae.ru/pdf/2015/3/1363.pdf>.

43 К. Клаузевиц, *dz. cyt.*, s. 22.

44 В. М. Быченков, Война / В. М. Быченков // Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин. Москва 2010. – Т. 1. – 2010, s. 425.

różnych międzynarodowych sojuszy), dlatego trafniejsze wydaje się być określenie „konflikty zbrojne”. Wojna okazuje się w rzeczywistości uniwersalnym narzędziem cyklicznych zmian określonych form przemocy. Po pierwsze, jest formą bezpośredniej przemocy, która powoduje również fizyczne, moralne i psychiczne szkody; charakteryzuje się wielką skalą działań i może poważnie niszczyć ustalone normy, tradycje, zasady. W wyniku wojny wartości i kultura zwycięzców stają się wartościami pokonanych społeczeństw. Po drugie, sakralizacja celów wojny zakłada jednoczesną manifestację charyzmy naczelnego wodza i umożliwia integrację społeczeństwa w walce ze wspólnym wrogiem z którym zamierza prowadzić się wojnę. Po trzecie, wojna jest kluczowym regulatorem liczby „buntowników” (pasjonatów, radykałów itp.) w społeczeństwie w okresie, kiedy panuje przemoc „racjonalna”.

Od drugiej połowy XX wieku z pojęcia „wojny” wyodrębniono pojęcie „ludobójstwa”. Zaproponowany w 1944 roku przez R. Lemkina w pracy „The Axis Rule in Occupied Europe” termin, natychmiast stał się popularny w kręgach akademickich, politycznych i prawnych, znalazł też odzwierciedlenie w prawie międzynarodowym. W szczególności w 1948 roku Organizacja Narodów Zjednoczonych przyjęła „Konwencję o zapobieganiu zbrodni ludobójstwa i jego karaniu”, a w wielu krajach uchwalono akty prawne i dokumenty z tym związane. Oczywiście, ludobójstwo jako forma polityki mającej na celu zniszczenie fundamentów kulturowych i ekonomicznych określonych grup ludności, zwłaszcza narodowych, (choć może także mieć charakter klasowo-warstwowy, jak na przykład w Kambodży pod rządami Czerwonych Khmerów) oraz zniszczenie samych tych grup, może być w rzeczywistości klasyfikowane jako rodzaj przestępstwa, które może dokonać się także w „czasach pokoju”. Jednak należy zgodzić się z W. Shaw'em, który zauważa, że tak naprawdę

ludobójstwo, chociaż ma dalekich protoplastów historycznych, jest nowoczesną formą wojny na wyniszczenie⁴⁵. Historia XX wieku zna przykłady ludobójstwa, które zostało przeprowadzone podczas wojny domowej (w szczególności ludobójstwo kambodżańczyków przez Czerwonych Khmerów w latach 1975-79, Hutu, którzy dokonali mordu na Tutsi w Rwandzie w 1994), jak i państwowego (w szczególności holokaust Żydów przeprowadzony przez nazistów podczas II wojny światowej, ludobójstwo na Bośniakach w Srebrenicy dokonane przez Serbów). Przy czym w drugim przypadku obiektem mogą również być wspólnoty wewnątrz społeczeństwa, obarczone „piętnem” wroga. Z drugiej strony jako ludobójstwo może być zakwalifikowana polityka wewnętrzna, mająca na celu fizyczne zniszczenie niektórych społeczności, co w szczególności dotyczy polityki Stalina w Związku Radzieckim i Mao Zedonga w Chinach. Ludobójstwo w tym kontekście może być postrzegane jako narzędzie „mitycznej”, „boskiej” lub „racjonalnej” przemocy.

Kluczowym zadaniem „boskiej” przemocy jest uświęcenie nowo ustanowionych norm i zasad, które realizowane jest za pomocą społeczno-kulturowego rytuału „naznaczenia” świętej ofiary. W tym kontekście ludobójstwo pozwala, po pierwsze, mobilizować duże grupy populacji do walki „wszystkich z innym”. Było to możliwe również dzięki zmianie zasad prowadzenia wojny w wiekach XIX i XX, które umożliwiły w czasie kampanii wojennych prowadzenie na szeroką skalę zarówno fizycznej, ekonomicznej, społecznej, ideologicznej jak i kulturowej mobilizacji.

45 M. Shaw, *War and Genocide: A Sociological Approach* / Martin Shaw
// Online Encyclopedia of Mass Violence: <http://www.massviolence.org/War-and-Genocide-A-Sociological-Approach>.

Abstrakt

Wojna jest analizowana w artykule jako forma zbiorowej przemocy. W rozważaniach zastosowano ujęcie substancjalne, polegające na określeniu jej istoty i atrybutów, czyli wydzieleniu z różnorodności form i właściwości przedmiotu badania jego cech niezmiennych i charakterystycznych. Wyróżnione zostały również formy przemocy takie jak: autoprzemoc, interpersonalna i kolektywna (według podmiotu i ukierunkowaniu). Wyodrębniono formy przemocy kolektywnej: społeczną, polityczną i ekonomiczną. Wojna jako forma przemocy społeczną wyraża dualistyczne podejście do przemocy, ponieważ z jednej strony potępia się wszystkie formy przemocy, definiuje je jako antytezę demokracji, a z drugiej strony nadużywa się przemocy i normalizuje ją w praktyce politycznej. Wojna jako przemoc ekonomiczna w XX wieku przeobraziła się z formy kolektywnej, ograniczonej do działalności grup wojskowych profesjonalistów, w formę uniwersalną, obejmując swym zasięgiem również zmobilizowanych pracowników wojskowych, cywilnych, pracujących w kompleksach wojskowo-gospodarczych itp. W klasycznym sensie wojna zawsze jest realizowana jako fizyczna forma przemocy. Jednak należy widzieć także jej znaczenie jako środka katalizującego proces zmian formy przemocy.

Abstract

War is analyzed as a form of collective violence. A substantive approach, that involves determining the essence and attributes, is used for the analysis of violence, that is, identifying from the set of forms and properties of the subject of the study of its unchanging entities and characteristic features. The forms of violence are also identified: self-directed, interpersonal and collective (by subject and orientation), the last emphasizes social, political and economic forms. War as a form of political violence actualizes the dualistic interpretation of violence, because, on the one hand, all forms of violence are condemned, they are defined as the antithesis of democracy, and, on the other hand, violence is being abused and standardized in political practice. Also, the war as a political violence does not have a creative basis, that is, there is no war for the sake of war, it has an instrumental character. War as an economic violence in the twentieth century was transformed from the level of collective, limited to the activities of groups of military professionals, to the general, attracting also mobilized military, civilian workers, working at facilities supporting the functioning of military

-economic complexes. In the classical sense, war is always realized as a physical form of violence. Separately, the war is considered as an instrument of transitional points of changing of violence forms.

Bibliografia:

Геополітичний словник : навч. посіб. / [кол. авт.: Саух П. Ю., Бутковська Н. Ю., Герасимчук А. А. та ін.]; за заг. ред. проф. П. Ю. Сауха. Кіjów 2010.

Hofmeister H., *Der Wille zum Krieg oder Die Ohnmacht der Politik. Ein philosophisch-politischer Traktat*, Göttingen 2001.

Денисов В. В. Философия насилия // Философия и общество. 2008/ № 1.

Денисов В. В., Социология насилия: критика современных буржуазных концепций, Москва 1975.

Степанянц М. Т. Насилие // Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс. А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. Москва 2010, Т. III.

Красиков В. И., Насилие в эволюции, истории и современном обществе. Очерки. / В. И. Красиков. Москва 2010.

Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. [2 вид., переробл. і допов.]. Кіjów 1986.

Нестеренко В., Насильство В., Нестеренко // Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова). Кіjów 2002.

World report on violence and health / Edited by Etienne G. Krug, Linda L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B. Zwi and Rafael Lozano. Geneva 2002.

Деррида Ж. Насилие и метафизика // Левинас Э. Избранное: Трудная свобода. Москва 2004.

Слюсар В., Особливості використання субстанційного підходу в наукових дослідженнях / Вадим Слюсар // Українська полоністика. – 2014. – Вип. 11.

Остроужов В., Насилля як предмет філософських рефлексій, Кіjów 2000.

Слюсар В. М., Поняття «агресія» у предметному полі соціальної філософії в контексті дослідження проблем насилля / Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки / Гол. ред. В. С. Пазенок. Кіjów 2014.

Бекер Д., Понятие системного насилия / Проблемы теоретической социологии, Petersburg 1994.

Christ M., *Gewalt – Begriffe und Forschungsprogramme* / Michaela Christ, Christian Gudehus // *Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch* / Christian Gudehus, Michaela Christ (Hrsg.). Stuttgart 2013.

Тоффлер Э., *Метаморфозы власти*, Москва 2003.

World report on violence and health / Edited by Etienne G. Krug, Linda L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B. Zwi and Rafael Lozano. Geneva 2002.

Gudehus C., *Verfolgten Helfen. Heuristiken und Perspektiven (am Beispiel des Holocaust)* / Christian Gudehus // Online Encyclopedia of Mass Violence: http://www.massviolence.org/Article?id_article=783.

Ferretti V., *Radiographie der kollektiven Gewalttätigkeit. Untersuchungen zu einem kulturellen Fehl* / Vittorio Ferretti; [1st Edition in German, as paperback], 2015.– электронный режим доступу: https://www.academia.edu/15617848/RADIOGRAFIE_DER_KOLLEKTIVEN_GEWALTT%C3%84TIGKEIT.

Nolting H. P., *Psychologie politischer Gewalt: drei Ebenen* / Hans-Peter Nolting // *Krieg und Frieden. Handbuch der Konflikt – und Friedenspsychologie*, [Gert Sommer, Albert Fuchs (Hrsg.)]. Weinheim, Basel, Berlin 2004.

Mider D., *Determinants of political violence: A study of the literature* // Journal of social science studies. – 2014. – Vol. 1, No. 2.

Ленин Кряк II Интернационала / Ленин Полное собрание сочинений в 55-ти томах [издание пятое]. – Москва 1958 – . – Т. 26.

Закаров В. М., *Эволюция взглядов на войну: от Клаузевица до современности* / Закаров В. М. Проблемы национальной стратегии. Москва 2010.

оффлер Э., *Война и антивоина: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века*, Москва 2005.

Galtung J., *Violence, Peace, and Peace Research* // Journal of Peace Research. – 1969. – Vol. 6, No. 3.

Luhmann N., *Gesellschaftsstruktur und Semantik – Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft (suhrkamp taschenbuch wissenschaft)*, Frankfurt a. M. 1993.

Луман Н., *Власть* [пер. с нем. А. Ю. Антоновского], Москва 2001.

Клаузевиц К., О войне. В 2 т. Moskwa, Petersburg 2002.

Жижек С., О насилии, Moskwa 2010.

Шипунова Т. В., Системное насилие в контексте социального контроля девиантности // Российский криминологический взгляд. – 2010. – № 3.

Субетто А. И., Конец онтологии мира войн и насилия в XXI веке / Субетто Александр Иванович // Ноосфера. Общество. Человек. Электронный научный журнал. – 2015. – № 3. – <http://noocivil.esrae.ru/pdf/2015/3/1363.pdf>.

Быченков В. М. Война / В. М. Быченков // Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин. Moskwa 2010. – Т. I. – 2010.

Shaw M., *War and Genocide: A Sociological Approach* / Martin Shaw // Online Encyclopedia of Mass Violence: <http://www.massviolence.org/War-and-Genocide-A-Sociological-Approach>.